

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“

РЕЦЕНЗИЯ

На дисертационния труд на Мохамад Моса Фокара,
докторант на самостоятелна подготовка към катедра “Етнология и
балканистика“, Филологически факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“,
научен консултант – проф. дин Милена Беновска-Събкова,
за придобиване на образователна и научна степен „доктор“,
научна специалност “Фолклористика и етнология“, област на висше
образование 2. Хуманитарни науки; професионално направление 2.1.
Филология.

По заповед на Ректора на ЮЗУ „Неофит Рилски“ № 1228/11.07.2022.

На тема: „Традиции и практики около гробовете на Праведните от
гледна точка на юдаизма и исляма“

Рецензент: проф. д-р Ана Георгиева Лулева

Мохаммад Моса Фокара е бакалавър (2003) и магистър (2005) по
история от университета Бар-Илан (Bar - Ilan), Тел Авив, Израел. От 2019 г.
той е докторант на самостоятелна подготовка към катедра “Етнология и
балканистика“, Филологически факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“.

Темата на дисертационния труд „Традиции и практики около гробовете
на праведните от гледна точка на юдаизма и исляма“ дава възможност на
дисертанта да приложи своята компетентност като историк и да я разшири
с нови знания и изследователски умения в полето на антропологията на
религията и по-специално - антропология на поклонничеството.
Проблематиката на труда е значима и актуална - изследваните културни
практики имат не само продължителен исторически континуитет, но и
отчетливо присъствие в съвременния живот на двете религиозни общности
в Израел. В този смисъл провеждането на антропологично изследване на

съвременните поклоннически практики на гробовете на праведните задава плодотворна перспектива за приносен и дисертабилен научен труд.

Текстът в обем от 177 страници и 4 приложения се състои от увод, три глави, заключение и списък на използваната литература.

Уводът съдържа необходимите за дисертационния труд елементи: ясно поставени изследователска цел, задачи и изследователски въпроси, описана е методиката на изследването, представена е накратко основната литература, върху която е построен анализът. Като основна цел на дисертацията се поставя проучването на начина по който се провежда и възприема поклонението на гробове на Праведни от евреи и мюсюлмани. Авторът задава следния основен изследователски въпрос: има ли и каква е разликата между двете религиозни общности в техните практики на поклонение на гробове на праведни, в отношението и възприемането на гробниците им? За изпълнение на тези цели и задачи е направено проучване на литературата и документи, съдържащи исторически сведения по темата (книги, статии, вестници, правителствени публикации, архиви и др.), което се съчетава с проведено от него теренно изследване. Авторът прилага качествените методи на етнографската теренна работа: интервюиране на поклонници и писмено анкетиране чрез 600 писмени анкети с поклонници. Въпросите в писмената анкета имат за цел да осветлят мотивите за поклонението, практиките, които се извършват, мнението за поклонническите практики, изпълнявани от другата религиозна общност. Осъществено е наблюдение на поклонения на избрани гробници: на равин Шимон Бар-Юхай, на Баба Сали и на равин Меир Баал Ханес (за еврейската общност) и на пророк Самуил, на Шехаб Ел-Дин и на Рахил (за мюсюлманите).

Първа глава е под надслов „Гробниците като свещено място“. Въз основа на литературни източници са изложени концепциите за свещено място в юдаизма и исляма, подчертани са разликите между популярния и

ортодоксалния ислям по отношение на светите места и чудесата. Направено е заключение, че в двете религии (юдаизъм и ислям) има сходства по отношение на вярата в силата на гробниците на Праведниците като свети места. Авторът прави важното уточнение, известно от приведената от него литература, че в юдаизма на Праведните се приписват висши духовно-мистични сили. Подобно, в суфизма се смята, че Праведният може да прави чудеса и има свръхестествени сили. За разлика от популярния ислям, ортодоксалният не признава феномена на чудесата.

Втора глава „Ритуали около гробниците на праведници в юдаизма и исляма“ разглежда гробниците на Праведниците в двете религии като обекти на поклонение и проявление на популярна религиозност. Тази глава на дисертацията е построена върху емпиричен материал, събран от автора, и литературни източници, които разглеждат доктрините и ритуалите на двете религии.

По отношение на мотивите за посещение на гробниците, той откроява два основни типа мотиви. Първият е израз на отношение към Праведния, т.е. вярващите посещават гробниците по същите причини, поради които посещават гроба на скъп и любим човек: за да си спомнят за него, да изразят верността си към него и да съживят образа му и връзката с него. Вторият тип мотиви е желанието за контакт с духовния свят, с Бога. Тъй като Праведният е смятан за посредник между този и другия свят, хората търсят неговата помощ и се опитат да спечелят милостта му. Към тези два типа главни мотиви за поклонничество, които са религиозни, той добавя и трети, който определя като като социален. Според него, общата среща на вярващите на свящото място има обединяващ ефект, който допринася за социалната солидарност.

Мохамад Фокара отграничава два компонента в ритуалите около гробниците: свящото място само по себе си, изпълнено със символика и чудотворни енергии, свързващи вярващите с Бога, и поклонението,

пътуването към него. Авторът очертава основните характеристики на поклонничеството на гробници на Праведни в двете религиозни общности. При юдаизма: гробниците на Праведните са местата за погребение, посещението на гробницата на Праведния се извършва колективно, особено на отдалечени гробници. По време на празниците, провеждани в близост до гробниците, поклонниците разказват за излекувани болни, спасени нещастници и т.н. Изпълняват се и други ритуални практики, като например произнасяне на молитва, писане на стихове, изпълнение на песни и благодарности, както и простиране над гроба, запалване на свещи, потапяне във водата край гроба, поставяне на камъни, окачване на платове на дърветата край гроба, писане на бележки и поставянето им между камъните на гроба. При мюсюлманите поклонничеството се практикува като проява на народна религия и в традицията на суфизма. В нея съществува фигурата на Праведния, който е посредник между човека и Бога, може да извършва чудеса и знамения, да лекува, да въздейства на природата. В светлината на тези вярвания в суфистките ордени се насърчавал ритуалът на поклонение до гробовете на Праведните - "зиара" .

Базирайки се на проведените наблюдения и анкети с поклонници, Мохамад Фокара прави заключение, че съществува "голяма прилика" в ритуалите, извършвани на гробовете на Праведните в двете религиозни общности. Приликите се откриват както в мотивите за поклонението, така и в религиозните практики около гробовете на Праведните, които имат сходни характеристики на чудотворци в двете религии. Обща ритуална практика е прекарването на нощта в близост до гроба на Праведника, оставянето на предмети в гробниците, за да може праведникът да помогне за излекуването на болестта; също така се оставят бутилки с вода или масло, а по-късно намазват с тях болните. Вярва се, че Праведните лекуват безплодие и за тази цел се оставят пръстени и други предмети, които след това жените носят на

пояса си. Сходно е и разположението на гробниците – на високи места, в близост до пещери, извори или дървета.

Авторът описва подробно и разликите в поклонничеството на гробници на Праведни, практикувано от евреи и мюсюлмани. Най-общо те се свеждат до: строгата йерархия на свещените лица в исляма, за разлика от юдаизма; представата за кръвна връзка на свещените лица с Мохамед в исляма, за разлика от юдаизма; в исляма се приема, че части от тялото на Праведния може да са погребани в различни гробници – непознато за евреите в Израел, но съществуващо за еврейските гробници на Праведните в Северна Африка. В еврейската традиция погребението трябва да бъде извършено с цялото тяло и затова обикновено има една идентичност на гробницата на Праведния. В ритуалите около гроба на Праведния също се откриват различия: мюсюлманите изпълняват религиозни песни, съпроводени от танци и биене на барабани, както и ритуални игри (играта с мечове), а на някои места и състезания по конна езда, които не са познати на евреите. Според автора, ритуалите на гробовете на мюсюлманите носят по-войнствен характер в сравнение с еврейските ритуали и са „много по-сложни и комплексни, в сравнение с тези около еврейските гробници“. Според наблюденията на Фокара, мюсюлманските гробници са в по-лощо състояние, много от тях са изоставени и неподдържани, в други случаи са преустроени за други функции и като цяло са в процес на разрушение. Обратен процес се наблюдава при еврейските гробници, които се поддържат добре и се реконструират стари.

Трета глава „Съвременни практики на поклонение и свързани с тях поклоннически пътувания“ представя резултатите от теренното изследване и описва в детайли поклонническите практики около гробници на Праведни на двете религиозни общности.

Авторът установява, че евреите посещават по-често гробниците на праведните, при това със семействата си и приятели, за разлика от

мюсюлманите, които ги правят сами и обикновено веднъж годишно. Неговото обяснение за тази разлика е, че традицията на поклонничество е по-разпространена при евреите и освен това те са с по-добри икономически възможности за задоволяване на религиозните си нужди.

В тази част авторът отново разглежда молитвите на вярващите – за здраве, изцеление, дъжд и т.н. - общи за двете религиозни общности. Обща е и вярата в посредничеството на Праведния, както и това, че поклонението създава чувство на принадлежност към общността. Отново са разгледани различията между двете групи: при мюсюлманите - по-често преспиване на поклонниците край гробниците, писане на стихове, песни и благодарности, сладкиши и храна, които се раздават на минувачите; при евреите: се изпълнява ритуалът за първото подстригване на косата (Хелака), сдобиване с амулети и портрети на равини и праведници.

В заключението се подчертава голямото сходство във вярванията за Праведните и ритуалите около гробниците им. Като възможно обяснение за това сходство авторът посочва източниците на двете религии и тяхното съжителство, което предполага „преплитане и близост с всички присъщи на това усложнения и напрежения“.

Изложеното до тук свидетелства за приносния характер на дисертационния труд, съчетаващ исторически разказ и антропологично изследване на съвременните поклоннически практики на евреи и мюсюлмани в Израел.

Дисертационният труд е разработен самостоятелно, плагиатство не се установява.

Авторефератът вярно отразява съдържанието на дисертационния труд. Автосправката за приносите на труда е правдива и основателно отбелязва, че приведените данни от етнографското проучване биха могли да послужат за сравнителен материал на бъдещи изследвания. Не на последно място, от значение е и обществената значимост на труда – той би могъл да бъде

полезен за политиките за намаляване на антагонизма, по-доброто опознаване и изграждането на доверие между двете религиозни общности в Израел.

Докторантът има необходимия брой публикации по темата на дисертацията.

Като оценявам високо научната стойност на дисертационния труд и като имам предвид, че са изпълнени изискванията на Закона за развитие на академичния състав на Република България и Правилниците за неговото приложение, препоръчвам на научното жури да присъди на Мохамад Моса Фокара образователната и научна степен „доктор“ в научна специалност “Фолклористика и етнология“, област на висше образование 2. Хуманитарни науки; професионално направление 2.1. Филология.

7 август 2022

проф. д-р Ана Лулева

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”

REVIEW

of the dissertation of Mohammad Mosa Foqara, Ph.D. student
at the Department of Ethnology and Balkan Studies, Faculty of Philology,
at the South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad

Academic supervisor: Prof. Milena Benovska-Subkova, DSc.

for awarding the scientific and educational degree “Doctor”,

Domain of high education: 2. Humanities; Professional direction: 2.1.

Philology; Discipline: Folkloristic and Ethnology

By order of the Rector of the University “Neofit Rilski” No

1228/11.07.2022.

On the topic: *Traditions and Practices Around the Tombs of the Just from
the Point of View of Judaism and Islam*

Reviewer: Prof. Ana Luleva, PhD

Mohamed Mosa Foqara obtained his BA (2003) and MA (2005) in History from Bar-Ilan University, Tel Aviv, Israel. Since 2019 he has been a PhD candidate at the Department of Ethnology and Balkan Studies, Faculty of Philology, at the University “Neofit Rilski”.

The topic of dissertation "Traditions and Practices Around the Tombs of the Just from the Point of View of Judaism and Islam" gives him the opportunity to apply his competence as a historian and to expand it with new knowledge and research skills in the field of anthropology of religion and in particular - anthropology of pilgrimage.

The dissertation topic is important and up to date - the studied cultural practices have not only a long historical continuity, but also a distinctive presence in the contemporary life of both religious communities. In this sense, conducting an anthropological study of the contemporary pilgrimage practices at the tombs of the Just sets a fruitful perspective for a contributory scholarly work.

The text consists of 177 pages and 4 appendices, including an introduction, three chapters, a conclusion and a list of references.

The introduction contains the necessary elements for the dissertation: a clearly stated research aim, objectives and research questions, a description of the research methodology, a brief presentation of the main literature on which the analysis is based. The main aim of the dissertation is to investigate the way in which the pilgrimage to the tombs of the Just is conducted and perceived by Jews and Muslims. The author asks the following main research question: is there and what is the difference between the two religious communities in their practices of pilgrimage to the tombs of the Just, and in the attitude and perception of their tombs? In order to fulfil these aims and objectives, a study of literature and documents containing historical information on the subject (books, articles, newspapers, government publications, archives, etc.) was conducted, which was combined with field research conducted by him. The author applied the qualitative methods of ethnographic fieldwork: interviewing pilgrims and written inquiry through 600 written surveys with pilgrims. The questions in the written questionnaire aim to illuminate the motives for pilgrimage, the practices that are performed, and the opinion about pilgrimage practices performed by the other religious community. Observations were made of pilgrimages to selected tombs: those of Rabbi Shimon Bar-Yochai, the tomb of Baba Sali and Rabbi Meir Baal HaNess) (for the Jewish community) and those of the Shmuel the prophet, Shehab El-Din, the tomb of Rache, for Muslims.

Chapter One is entitled "Tombs as Sacred Places". Drawing on the literature, the concepts of sacred place in Judaism and Islam are outlined, highlighting the differences between popular and orthodox Islam with regard to holy places and miracles. It is concluded that there are similarities in the two religions (Judaism and Islam) in terms of belief in the power of the tombs of the Just as holy places. The author makes the important distinction, known from the literature he cites, that in Judaism the just are ascribed superior spiritual-mystical powers. Similarly, in Sufism it is believed that the Just can perform miracles and have supernatural powers. Unlike popular Islam, the Orthodox do not recognize the phenomenon of miracles.

Chapter Two, "Rituals around the Tombs of the Just in Judaism and Islam," examines the tombs of the just in both religions as objects of pilgrimages and manifestations of popular religiosity. This chapter of the dissertation is built on empirical material collected by the author and literary sources that examine the doctrines and rituals of both religions.

In terms of motives for visiting tombs, he identifies two main types of motives. The first is an expression of regard for the Just, i.e., believers visit tombs for the same reasons they visit the grave of a dear and beloved person: to remember him, to express their loyalty to him, and to revive his image and relationship with him. The second type of motivation is the desire for contact with the spiritual world, with God. Since the just person is regarded as the mediator between this world and the other, people seek his help and try to win his mercy. To these two types of main motives for pilgrimage, which are religious, he adds a third, which he defines as social. According to him, the common meeting of believers in the holy place has a unifying effect that contributes to social solidarity.

Mohammad Foqara distinguishes two components in the rituals around tombs: the holy place itself, filled with symbolism and miraculous energies

connecting believers to God, and the pilgrimage, the journey to it. The author outlines the main characteristics of the pilgrimage to the tombs of the Just in both religious communities. In Judaism: the tombs of the Just are the burial places, visiting the tomb of the Just is done collectively, especially to far away tombs. During festivals held near the tombs, pilgrims tell of sick people healed, unfortunates saved, etc. Other ritual practices such as saying prayers, writing poems, singing songs and thanksgivings are also performed, as well as stretching over the grave, lighting candles, dipping in water near the grave, placing stones, hanging cloths on trees near the tomb, writing notes and placing them between the stones of the tomb. Among Muslims, pilgrimage is practiced as a manifestation of folk religion and in the tradition of Sufism. In it, there is the figure of the Just, who mediates between man and God, can perform miracles and signs, heal, and influence nature. In the light of these beliefs, the ritual of pilgrimage to the tombs of the Just - the "ziara" - was encouraged in Sufi orders.

Based on observations and interviews with pilgrims, Mohammad Foqara concludes that there is a "great similarity" in the rituals performed at the tombs of the Just in the two religious communities. The similarities are found both in the motives for worship and in the religious practices around the tombs of the Just, who have similar characteristics of miracle workers in both religions. A common ritual practice is spending the night near the tomb of the Just, leaving objects in the tombs for the Just to help cure the illness; bottles of water or oil are also left, and later anointed on the sick. The Just are believed to cure infertility, and rings and other objects are left for this purpose, which the women then wear on their belts. The location of the tombs is also similar - on high places, near caves, springs or trees.

The author also describes in detail the differences in the pilgrimage to the tombs of the Just as practiced by Jews and Muslims. Broadly, these boil down to: the strict hierarchy of holy persons in Islam, as opposed to Judaism; the notion of

a blood relationship of holy persons to Muhammad in Islam, as opposed to Judaism; in Islam, it is accepted that parts of the body of the Righteous may be buried in different tombs - unknown to Jews in Israel, but existing for Jewish tombs of the Just in North Africa. In Jewish tradition the burial must be made with the whole body and so there is usually one identity to the tomb of the Just. Differences are also found in the rituals surrounding the tomb of the Just: Muslims perform religious songs accompanied by dancing and drumming, as well as ritual games (sword play) and, in some places, horse-riding competitions, which are not familiar to Jews. According to the author, the rituals at the tombs of Muslims have a more warlike character than Jewish rituals and are "much more complex and sophisticated than those around Jewish tombs." According to Foqara's observations, Muslim tombs are in worse condition, many are abandoned and unmaintained, in other cases converted for other functions, and are generally in the process of destruction. The reverse process is seen with Jewish tombs, which are well maintained and old ones are being reconstructed.

The third chapter, "Contemporary Worship and Related Pilgrimage Practices" presents the results of the field research and describes in detail the pilgrimage practices around the tombs of the Righteous of the two religious communities.

The author finds that Jews visit the tombs of the Just more frequently, and with their families and friends, in contrast to Muslims who do so alone and usually once a year. His explanation for this difference is that the tradition of pilgrimage is more widespread among Jews and, moreover, they have better economic opportunities to satisfy their religious needs.

In this section, the author discusses again the prayers of the faithful - for health, healing, rain, etc. - common to both religious communities. Also common is the belief in the mediation of the Just, and that pilgrimage creates a sense of belonging to the community. Again, the differences between the two groups are

addressed: in the case of Muslims, more often than not, pilgrims spend the night by the tombs, writing poems, songs and thanksgivings, sweets and food are distributed to passers-by; in the case of Jews: the ritual of the first haircut (Helaka) is performed, and amulets and portraits of the rabbis and just are acquired.

The conclusion highlights the great similarity in beliefs about the Just and rituals surrounding their tombs. As a possible explanation for this similarity, the author points to the sources of the two religions and their coexistence, which implies “entwinement and intimacy, with all the complication and tension inherent in it.”

The foregoing testifies to the contributory nature of the dissertation as combining a historical narrative and an anthropological study of the contemporary pilgrimage practices of Jews and Muslims in Israel.

The dissertation was developed independently; no plagiarism was found.

The abstract faithfully reflects the content of the dissertation. The author's account of the contributions of the thesis is truthful and rightly notes that the ethnographic data presented could serve as comparative material for future research. Last but not least, the societal relevance of the work is also significant - it could be useful for policies aimed at reducing antagonism, getting to know each other better and building trust between the two religious communities in Israel.

The doctoral candidate has the required number of publications on the dissertation theme.

Highly appreciating the scientific value of the dissertation and considering that the requirements of the Academic Staff Development Act and the Regulations for its implementation have been met, I recommend the scientific jury to award Mohamad Mosa Foqara the scientific and educational degree “Doctor”, domain of high education: 2. Humanities;

professional direction: 2.1. Philology; discipline: Folkloristic and
Ethnology.

7th August, 2022

Prof. Ana Luleva, PhD